

Επιφανειακά ολοκληρώματα

Για μία C^1 διπαραμέτρηση $\vec{r} = \vec{r}(u, v) = (x(u, v), y(u, v), z(u, v)) : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ ορίζουμε τα διανύσματα :

$$\vec{r}_u = \frac{\partial \vec{r}}{\partial u} = \left(\frac{\partial x(u, v)}{\partial u}, \frac{\partial y(u, v)}{\partial u}, \frac{\partial z(u, v)}{\partial u} \right)$$

$$\vec{r}_v = \frac{\partial \vec{r}}{\partial v} = \left(\frac{\partial x(u, v)}{\partial v}, \frac{\partial y(u, v)}{\partial v}, \frac{\partial z(u, v)}{\partial v} \right)$$

$$\vec{N} = \vec{N}(u, v) := (\vec{r}_u \times \vec{r}_v)(u, v) = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ \frac{\partial x}{\partial u} & \frac{\partial y}{\partial u} & \frac{\partial z}{\partial u} \\ \frac{\partial x}{\partial v} & \frac{\partial y}{\partial v} & \frac{\partial z}{\partial v} \end{vmatrix}$$

Ορισμοί:

Μία διπαραμέτρηση $\vec{r} = (x, y, z) : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ ονομάζεται

i) **απλή** όταν είναι 1-1 στο εσωτερικό του D .

ii) **λεία** όταν είναι C^1 και ισχύει $\vec{N}(u, v) = (\vec{r}_u \times \vec{r}_v) \neq \vec{0}$ στο εσωτερικό του D .

iii) **κανονική** όταν είναι απλή και λεία.

Ορισμοί:

i) **Παραμετρική επιφάνεια** S του $\mathbb{R}^3$ ονομάζεται ένα υποσύνολο του $\mathbb{R}^3$, όταν υπάρχει μία διπαραμέτρηση $\vec{r} = \vec{r}(u, v) : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ η οποία έχει πεδίο τιμών το σύνολο S , δηλαδή $S = \vec{r}(D) = \{\vec{r}(u, v) : (u, v) \in D\}$.

ii) **Κανονικό κάθετο διάνυσμα** της παραμετρικής επιφάνειας $S = S(\vec{r})$ στο σημείο (x_0, y_0, z_0) ονομάζεται το διάνυσμα $\vec{N}(u_0, v_0) = (\vec{r}_u \times \vec{r}_v)(u_0, v_0)$, όπου $(x_0, y_0, z_0) = \vec{r}(u_0, v_0)$.

iii) **Εφαπτόμενο επίπεδο** της παραμετρικής επιφάνειας $S = S(\vec{r})$ στο σημείο (x_0, y_0, z_0) ονομάζεται το επίπεδο στο $\mathbb{R}^3$ το οποίο περιέχει το σημείο $\vec{r}(u_0, v_0)$ της επιφάνειας S και είναι κάθετο προς το διάνυσμα $\vec{N}(u_0, v_0) = (\vec{r}_u \times \vec{r}_v)(u_0, v_0)$.

Ορισμός : Εμβαδόν παραμετρικής επιφάνειας

Έστω $S = S(\vec{r})$ μία κανονική παραμετρική επιφάνεια του $\mathbb{R}^3$ που ορίζεται από μία κανονική διπαραμέτρηση $\vec{r}(u, v) : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ (για D u -απλό ή v -απλό υποσύνολο του $\mathbb{R}^2$). Τότε το **εμβαδόν** της παραμετρικής επιφάνειας $S = S(\vec{r})$ ορίζεται το διπλό ολοκλήρωμα

$$A(S) := \int \int_D \|\vec{N}(u, v)\| dudv = \int \int_D \|(\vec{r}_u \times \vec{r}_v)(u, v)\| dudv$$

Ορισμός: Βαθμωτό επιφανειακό ολοκλήρωμα (αλλιώς επιφανειακό ολοκλήρωμα πρώτου είδους)

Έστω $S = S(\vec{r})$ μία κανονική παραμετρική επιφάνεια του $\mathbb{R}^3$ που ορίζεται από μία κανονική διπαραμέτρηση $\vec{r} : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ και $f : S \subseteq \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$ μία συνεχής βαθμωτή συνάρτηση. Τότε ως **βαθμωτό επιφανειακό ολοκλήρωμα** της f πάνω στην επιφάνεια S ορίζεται το διπλό ολοκλήρωμα :

$$\begin{aligned} \int \int_S f dS &:= \int \int_D f(\vec{r}(u, v)) \|\vec{N}(u, v)\| dudv \\ &= \int \int_D f(\vec{r}(u, v)) \|(\vec{r}_u \times \vec{r}_v)(u, v)\| dudv \end{aligned}$$

όπου $\vec{N} := \vec{r}_u \times \vec{r}_v$ το κανονικό κάθετο διάνυσμα της επιφάνειας S .

Ορισμός: Διανυσματικό επιφανειακό ολοκλήρωμα (αλλιώς επιφανειακό ολοκλήρωμα δευτέρου είδους)

Έστω $S = S(\vec{r})$ μία κανονική παραμετρική επιφάνεια του $\mathbb{R}^3$ που ορίζεται από μία κανονική διπαραμέτρηση $\vec{r} : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ και $\vec{F} = (P, Q, R) : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ μία συνεχής διανυσματική συνάρτηση. Τότε ως **διανυσματικό επιφανειακό ολοκλήρωμα** της $\vec{F}$ πάνω στην επιφάνεια S ορίζεται το διπλό ολοκλήρωμα :

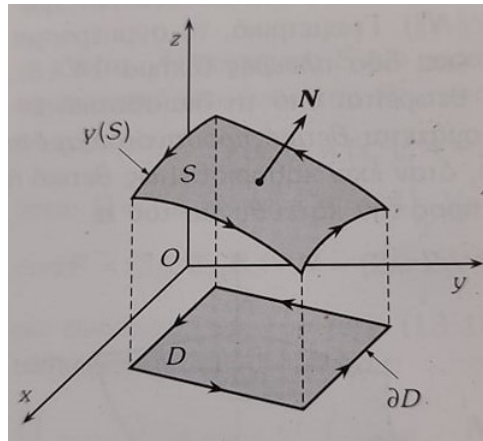
$$\begin{aligned} \int \int_S \vec{F} \cdot d\vec{S} &:= \int \int_D \vec{F}(\vec{r}(u, v)) \cdot \vec{N}(u, v) dudv \\ &= \int \int_D \vec{F}(\vec{r}(u, v)) \cdot (\vec{r}_u \times \vec{r}_v)(u, v) dudv \end{aligned}$$

όπου $\vec{N}$ το κανονικό κάθετο διάνυσμα στην επιφάνεια S .

Θεωρήματα Stokes και Gauss

Έστω μία παραμετρική επιφάνεια $S = S(\vec{r})$ που ορίζεται από τη διπαράμετρη $\vec{r}(u, v) : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$.

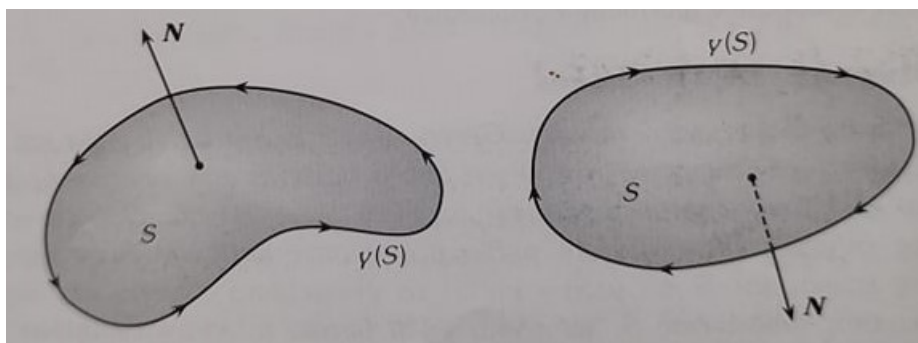
Ορισμός: Γεωμετρικό σύνορο της παραμετρικής επιφάνειας S ορίζεται η καμπύλη $\gamma(S) := \vec{r}(\partial D)$, όπου ∂D το σύνορο του συνόλου D .

Σχήμα: Γεωμετρικό σύνορο

Το γεωμετρικό σύνορο $\gamma(S)$ λέμε ότι είναι θετικά προσανατολισμένη καμπύλη, όταν έχουμε καθορίσει σαν προσανατολισμό της τη φορά κίνησης ενός ατόμου το οποίο κινούμενο κατά μήκος της καμπύλης $\gamma(S)$ έτσι ώστε το κεφάλι του να δείχνει την κατεύθυνση του $\vec{N}$, έχει την επιφάνεια S στα αριστερά του.

(Σχόλιο: $\vec{N}$ κάθετο διάνυσμα στην επιφάνεια και $\vec{n} = \vec{N} / \|\vec{N}\|$ μοναδιαίο κάθετο διάνυσμα στην επιφάνεια).

Σχήμα: Προσανατολισμός γεωμετρικού συνόρου

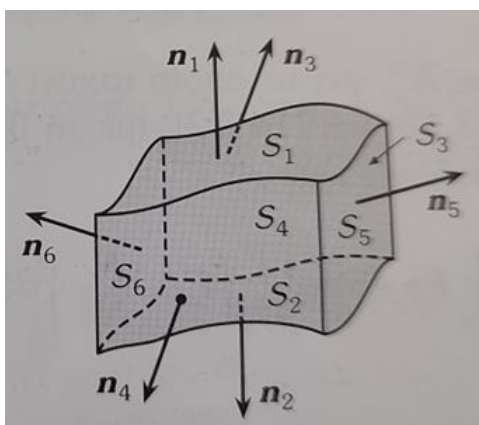
Θεώρημα Stokes: Έστω D ένα απλό σύνολο Green, $S = S(\vec{r})$ μία απλή, λεία και C^2 παραμετρική επιφάνεια του $\mathbb{R}^3$ που ορίζεται από την (απλή, λεία και C^2) διπαραμέτρηση $\vec{r}(u, v) : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$. Έστω επίσης, $\vec{n} : S \subseteq \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}^3$ ένα συνεχές διανυσματικό πεδίο μοναδιαίων κάθετων διανυσμάτων της επιφάνειας S και $\gamma(S) = \vec{r}(\partial D)$ το γεωμετρικό σύνορο της παραμετρικής επιφάνειας S , το οποίο είναι θετικά προσανατολισμένο ως προς το διανυσματικό πεδίο $\vec{n}$. Τότε για κάθε C^1 διανυσματικό πεδίο $\vec{F} = (P, Q, R) : S \subseteq \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}^3$ ισχύει ο τύπος Stokes:

$$\int_{\gamma(S)} \vec{F} \cdot d\vec{r} = \iint_S ((\nabla \times \vec{F}) \cdot \vec{n}) dS$$

Το Θεώρημα Stokes συσχετίζει το επικαμπύλιο ολοκλήρωμα ενός διανυσματικού πεδίου $\vec{F}$ κατά μήκος μίας καμπύλης γ του $\mathbb{R}^3$ με ένα επιφανειακό ολοκλήρωμα πάνω σε μία προσανατολισμένη επιφάνεια S του $\mathbb{R}^3$, της οποίας το γεωμετρικό σύνορο είναι η καμπύλη γ .

Ορισμός: Ένα φραγμένο υποσύνολο D του $\mathbb{R}^3$ ονομάζεται **κανονικό σύνολο με τμηματικά C^1 σύνορο**, όταν το σύνορο ∂D εκφράζεται ως ένωση $\partial D = \bigcup_{j=1}^k S_j$, όπου κάθε S_j είναι απλή, λεία παραμετρική επιφάνεια του $\mathbb{R}^3$ και ανά δύο οι επιφάνειες S_j δεν έχουν κοινά εσωτερικά σημεία. (Γράφεται και ως $\partial D = S_1 + S_2 + \dots + S_k$).

Για κάθε $j = 1, 2, \dots, k$, ορίζεται το συνεχές διανυσματικό πεδίο $\vec{n}_j(x, y, z) : S_j \subseteq \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}^3$ των εξωτερικών μοναδιαίων κάθετων διανυσμάτων της επιφάνειας S_j , το οποίο έχει φορά προς το εξωτερικό της κλειστής επιφάνειας ∂D .

Σχήμα: Κανονικό σύνολο με τμηματικά C^1 σύνορο

Θεώρημα Gauss (ή Θεώρημα Απόκλισης): Έστω D ένα κανονικό υποσύνολο του $\mathbb{R}^3$ με τμηματικά C^1 σύνορο ∂D . Έστω επίσης, $\vec{n}_j(x, y, z) : S_j \subseteq \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}^3$ το συνεχές διανυσματικό πεδίο των εξωτερικών μοναδιαίων κάθετων διανυσμάτων της επιφάνειας S_j , $j = 1, 2, \dots, k$ και $\vec{F} = (P, Q, R) : D \subseteq \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}^3$ ένα C^1 διανυσματικό πεδίο. Τότε ισχύει ο τύπος Gauss:

$$\iint_{\partial D} \vec{F} \cdot \vec{n} \, dS = \iiint_D \nabla \cdot \vec{F} \, dV .$$

Το Θεώρημα Gauss συσχετίζει το διανυσματικό επιφανειακό ολοκλήρωμα επάνω σε μία κλειστή επιφάνεια του $\mathbb{R}^3$ με ένα τριπλό ολοκλήρωμα στο υποσύνολο του $\mathbb{R}^3$ το οποίο περιβάλλεται από την επιφάνεια.

ΑΣΚΗΣΗ 1

Να υπολογιστεί το διανυσματικό επιφανειακό ολοκλήρωμα $\int_S (x, y - x, yz) \cdot dS$ με S τον κώνο που δίνεται από τη διπαραμετρηση $\vec{r}(u, v) = (x(u, v), y(u, v), z(u, v)) = (u \cos v, u \sin v, u)$, $(u, v) \in [0, 1] \times [0, 2\pi]$.

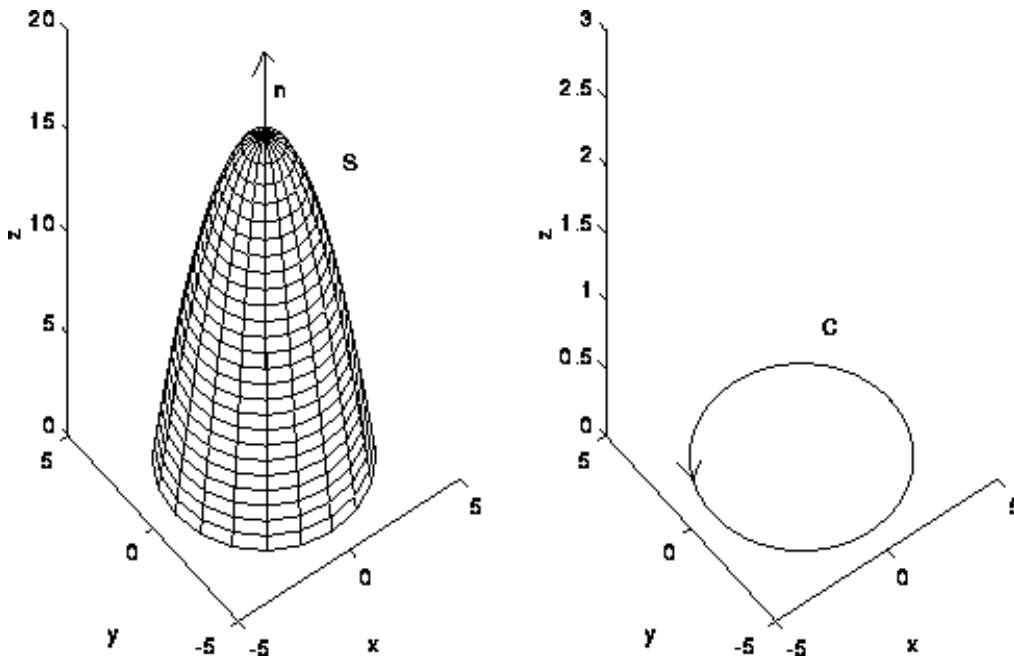
ΛΥΣΗ: Το διάνυσμα $\vec{N} = \vec{r}_u \times \vec{r}_v$ είναι $\vec{N} = (-u \cos v, -u \sin v, u)$, επομένως το ζητούμενο ολοκλήρωμα δίνεται από :

$$\begin{aligned} \int \int_S \vec{F} \cdot dS &= \int \int_D \vec{F}(\vec{r}(u, v)) \cdot \vec{N}(u, v) du dv \\ \Rightarrow \int \int_S (x, y - x, yz) \cdot dS &= \int_0^1 \int_0^{2\pi} (x(u, v), y(u, v) - x(u, v), y(u, v)z(u, v)) \cdot \vec{N}(u, v) du dv \\ &= \int_0^1 \int_0^{2\pi} (u \cos v, u(\sin v - \cos v), u^2 \sin v) \cdot (-u \cos v, -u \sin v, u) du dv \\ &= \int_0^1 \int_0^{2\pi} (-u^2 + u^2 \sin v \cos v + u^3 \sin v) du dv \\ &= \int_0^{2\pi} \int_0^1 (-u^2 + u^2 \sin v \cos v + u^3 \sin v) dv du \\ &= \int_0^{2\pi} \left(\left[\frac{u^3}{3} \right]_0^1 (-1 + \sin v \cos v) + \left[\frac{u^4}{4} \right]_0^1 \sin v \right) dv \\ &= \int_0^{2\pi} -\frac{1}{3} + \frac{1}{3} \sin v \cos v + \frac{1}{4} \sin v \\ &= -\frac{1}{3} [v]_0^{2\pi} + \frac{1}{3} \left[\frac{\sin^2 v}{2} \right]_0^{2\pi} - \frac{1}{4} [\cos v]_0^{2\pi} = -\frac{2\pi}{3} \end{aligned}$$

(όπου χρησιμοποιήθηκε το Θεώρημα *Fubini* αλλαγής σειράς ολοκλήρωσης).

Άσκηση 2. Επαληθεύστε το θεώρημα του *Stokes* για την επιφάνεια S ενός παραβολοειδούς $z = 16 - x^2 - y^2$, για $z \geq 0$ και για το διανυσματικό πεδίο $\vec{F}(x, y, z) = (3y, 4z, -6x)$.

Λύση:

Από το θεώρημα του *Stokes* έχουμε:

$$\int_C \vec{F} \cdot d\vec{r} = \iint_S \text{curl } \vec{F} \cdot \hat{n} dS ,$$

θεωρώντας ότι η καμπύλη C είναι θετικά προσανατολισμένη ως προς το κάθετο μοναδιαίο διάνυσμα $\hat{n}$. Για να επαληθεύσουμε το θεώρημα θα υπολογίσουμε ξεχωριστά το επικαμπύλιο ολοκλήρωμα (αριστερό μέλος) και ξεχωριστά το επιφανειακό ολοκλήρωμα (δεξί μέλος) και θα δούμε αν αυτά είναι ίσα.

- (Επικαμπύλιο ολοκλήρωμα):

Απαλοίφοντας το z με την επιφάνεια $z = 0$ προκύπτει ότι το σύνορο του D που είναι η ορθή προβολή του στερεού θα είναι $x^2 + y^2 = 16$. Επομένως θα χρησιμοποιήσουμε την παραμέτρηση

$$\vec{r}(\theta) = (4\cos\theta, 4\sin\theta, 0) = (x(\theta), y(\theta), z(\theta)), \quad \theta \in [0, 2\pi].$$

Άρα:

$$\begin{aligned} \int_C \vec{F} \cdot d\vec{r} &= \int_0^{2\pi} \vec{F}(x(\theta), y(\theta), z(\theta)) \cdot \vec{r}'(\theta) d\theta \\ &= \int_0^{2\pi} (12\sin\theta, 0, -24\cos\theta) \cdot (-4\sin\theta, 4\cos\theta, 0) d\theta \\ &= -48 \int_0^{2\pi} \sin^2(\theta) d\theta = -48 \int_0^{2\pi} \left(\frac{1 - \cos(2\theta)}{2} \right) d\theta = -48\pi. \end{aligned}$$

- (Επιφανειακό ολοκλήρωμα):

Αρχικά υπολογίζουμε το $\text{curl } \vec{F}$, όπου $\vec{F} = (3y, 4z, -6x)$, το οποίο είναι:

$$\text{curl } \vec{F} \equiv \nabla \times \vec{F} = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ \partial_x & \partial_y & \partial_z \\ 3y & 4z & -6x \end{vmatrix} = (-4, 6, -3)$$

Τώρα πρέπει να υπολογίσουμε το κάθετο διάνυσμα. Αν θεωρήσουμε την $g(x, y, z) = z + x^2 + y^2 - 16 = 0$, το κάθετο διάνυσμα δίνεται από τη σχέση:

$$\vec{N} = \nabla g(x, y, z) = (2x, 2y, 1).$$

Άρα έχουμε να υπολογίσουμε το ολοκλήρωμα:

$$\begin{aligned} \iint_S \text{curl } \vec{F} \cdot \hat{\mathbf{n}} dS &= \iint_S (-4, 6, -3) \cdot \hat{\mathbf{n}} dS = \iint_D (-4, 6, -3) \cdot \vec{N} dx dy \\ &= \iint_D (-8x + 12y - 3) dx dy. \end{aligned}$$

Μένει να υπολογίσουμε τα άκρα ολοκλήρωσης των x και y τα οποία ανήκουν στον δίσκο $D = \{(x, y) : x^2 + y^2 \leq 16\}$. Χρησιμοποιώντας πολικές συντεταγμένες έχουμε:

$$0 \leq r \leq 4, \quad 0 \leq \theta \leq 2\pi.$$

Επομένως το ολοκλήρωμα γίνεται:

$$\begin{aligned} \iint_D (-8x + 12y - 3) dx dy &= \int_0^{2\pi} \int_0^4 (-8r \cos \theta + 12r \sin \theta - 3) r dr d\theta \\ &= \int_0^{2\pi} \int_0^4 (-8r^2 \cos \theta + 12r^2 \sin \theta - 3r) dr d\theta \\ &= \int_0^{2\pi} \left[-\frac{8}{3} r^3 \cos \theta + 4r^3 \sin \theta - \frac{3}{2} r^2 \right]_0^4 d\theta \\ &= \int_0^{2\pi} \left(-\frac{512}{3} \cos \theta + 256 \sin \theta - 24 \right) d\theta = -48\pi . \end{aligned}$$

Άσκηση 3. Έστω S η επιφάνεια που αποτελείται από το παραβολοειδές $z = 4 - x^2 - y^2$ και τα επίπεδα $z = 0$ και $z = 4$ και η οποία είναι προσανατολι-σμένη ώστε το κάθετο μοναδιαίο διάνυσμα να δείχνει προς τα πάνω.

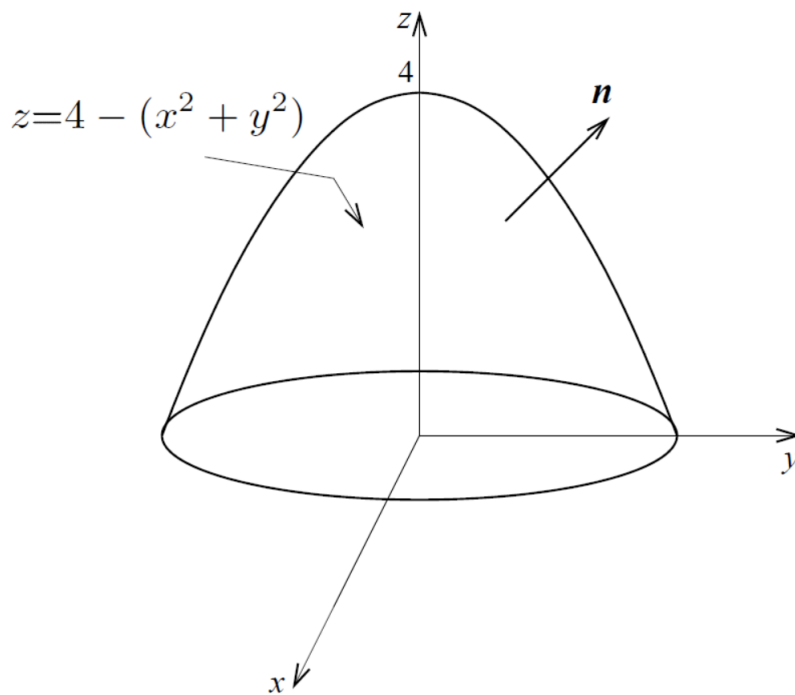
α) Να δείχθει ότι η παραμέτρηση $\vec{r}(u, v) = (u \cos v, u \sin v, 4 - u^2)$ όπου $0 \leq u \leq 2$ και $0 \leq v \leq 2\pi$ διατηρεί τον προσανατολισμό.

β) Να βρεθει η εξίσωση του εφαπτόμενου επιπέδου στο σημείο $(1, 1, 2)$.

γ) Να υπολογισθει το εμβαδόν της S .

δ) Να βρεθει ο ρυθμός ροής του διανυσματικού πεδίου $\vec{F}(x, y, z) = (y, -x, 3)$ δια μέσου της S .

Λύση:

α) Αφού δίνεται η παραμέτρηση αρκεί να υπολογίσουμε το κάθετο διάνυσμα $\vec{r}_u \times \vec{r}_v$ και να δείξουμε ότι δείχνει προς τα πάνω.

$$\vec{r}_u = (\cos v, \sin v, -2u)$$

$$\vec{r}_v = (-u \sin v, u \cos v, 0)$$

$$\vec{r}_u \times \vec{r}_v = (2u^2 \cos v, 2u^2 \sin v, u)$$

Επειδή λοιπόν έχουμε ότι $u \geq 0$ έπεται ότι το $\vec{r}_u \times \vec{r}_v$ έχει φορά προς τα πάνω. Άρα η παραμετρικοποίηση διατηρεί τον προσανατολισμό.

β) Η εξίσωση του εφαπτομένου επιπέδου στο σημείο $(1, 1, 2)$ δίνεται από την εξίσωση:

$$(x - 1, y - 1, z - 2) \cdot \vec{N} ,$$

όπου $\vec{N} = \vec{r}_u \times \vec{r}_v$ το κάθετο διάνυσμα στην επιφάνεια. Έχουμε ότι $\vec{N} = \vec{r}_u \times \vec{r}_v = (2u^2 \cos v, 2u^2 \sin v, u) = u(2u \cos v, 2u \sin v, 1) = u(2x, 2y, 1)$. Άρα στο σημείο $(1, 1, 2)$ ένα κάθετο διάνυσμα είναι το $(2, 2, 1)$. Επομένως η εξίσωση του εφαπτομένου επιπέδου στο $(1, 1, 2)$ είναι:

$$2(x - 1) + 2(y - 1) + 1(z - 2) = 0 \quad \Rightarrow \quad 2x + 2y + z - 6 = 0 .$$

γ) Για το εμβαδόν χρησιμοποιούμε τον τύπο με την παραμέτρηση:

$$A(S) = \int_S dS = \int_D \|\vec{r}_u \times \vec{r}_v\| dudv ,$$

όπου D το πεδίο ορισμού της παραμέτρησης. Άρα:

$$A(S) = \int_0^{2\pi} \int_0^2 u \sqrt{1 + 4u^2} dudv = 2\pi \left[\frac{1}{12} (1 + 4u^2)^{\frac{3}{2}} \right]_0^2 = \frac{\pi}{6} (17\sqrt{17} - 1) .$$

δ) Ο ρυθμός ροής του $\vec{F}$ δια μέσου της S δίνεται από το επιφανειακό ολοκλήρωμα:

$$\iint_S \vec{F} \cdot d\vec{S}$$

Αφού έχουμε την παραμέτρηση της S θα χρησιμοποιήσουμε την ισοδύναμη μορφή του παραπάνω ολοκληρώματος:

$$\begin{aligned} \iint_D \vec{F}(\vec{r}(u, v)) \cdot (\vec{r}_u \times \vec{r}_v) dudv &= \int_0^{2\pi} \int_0^2 \vec{F}(\vec{r}(u, v)) \cdot (\vec{r}_u \times \vec{r}_v) dudv \\ &= \int_0^{2\pi} \int_0^2 (u \sin v, -u \cos v, 3) \cdot (2u^2 \cos v, 2u^2 \sin v, u) dudv \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
&= \int_0^{2\pi} \int_0^2 (2u^3 \sin v \cos v - 2u^3 \sin v \cos v + 3u) du dv \\
&= \int_0^{2\pi} \int_0^2 3u du dv = \int_0^2 3u [v]_0^{2\pi} du = 6\pi \int_0^2 u du \\
&= 6\pi \left[\frac{u^2}{2} \right]_0^2 = 12\pi .
\end{aligned}$$